

Vilinska vrata

Izraz *vilinska vrata*, kojim je naslovljen ovaj referat, upoznao sam kao naziv zagrebačko-zadarskog projekta za pomno i svestrano istraživanje i vrednovanje tradicijske kulture južnoga Velebita što ga sa zagrebačke strane vodi profesor Tomo Vinščak, a sa zadarske profesor Josip Zanki. Taj dvočlani izraz bio je poetski tako uvjerljiv da me je odmah zgrabio, to više što sam i sam bio pozvan da sudjelujem u tom radu. Upitao sam kolegu Vinščaka odakle mu taj naslov. Odmah me je uputio na svoj prinos zborniku o velebitskim »mirilima« što ga je Andrej Pleterski izdao u Ljubljani 2010., gdje je pisao o tome, i dodao: »Ja sam za taj toponim znao od prije, a također ga spominje Mile Budak u svojem romanu *Bazalo*, koji je izdala Matica hrvatska 2004. godine« (Elektroničko pismo od 11. siječnja 2012.). Poslao mi je izvadak. Tako sam saznao da se u tom Budakovu romanu na str. 39-40 čita ovo:

Eto, na priliku, vile --- Tu ih je pun Velebit. Ni broja im se ne zna --- I mnogi su ih naši ljudi vidjeli i s njima razgovarali kao s nama kojim – i nikom ništa – - One imadu tu u planini i svoja vrata. Baš se zovu »Vilinska vrata«, a gdje su vrata, mora biti i kuća, jer na čemu bi i bila vrata nego na kući?! Nije tor, nije ograda, nije staja, jer bi se moralo vidjeti iza vrata i preko njih. Ovdje se ne vidi ništa osim silnih, golemih vrata jer je kuća iza njih, u samoj planini, u utrobi našeg divnog, dragog i svetog Velebita. On krije tu tajnu i štiti naše vile, koje vole svoje Ličane, čuvaju ih, ljube i miluju- - -

Bez obzira sada na terenske podatke koje je prikupio Tomo Vinščak ovaj odlomak Budakove proze predstavlja za istraživanje

Toponim

Vilinska vrata

*Mile Budak
o vilinskim
vratima*

*Budak nije
kvalificirani
zapisivač
narodne
predaje*

ostataka praslavenskih obrednih tekstova i svetih pjesama vrlo zanimljiv podatak i ujedno postavlja ozbiljan problem. Budak, naime, nije istraživač i skupljač usmene književnosti, nije kvalificirani zapisivač tekstova od provjerenih kazivača. Njegova proza je literatura, pa je to i ono što je napisao o vilama i o Vilinskim vratima. Posve je jasno da Budak tu ne reproducira ono što je o tome saznao iz žive usmene predaje, nego stvara svoj književni svijet i oblikuje mu sadržaje po svojem osjećaju i estetskim mjerilima.

*Vlastita
književna
interpretacija
narodnoga
vjerovanja
u vile*

Ipak, nije vjerojatno da je to što je napisao o vilama i Vilinskim vratima sve samo plod njegove stvaralačke mašte ili utjecaj literarnih predložaka. Nema pak sumnje da je Budak motivu narodnoga vjerovanja u vile dao vlastitu književnu interpretaciju. On uvodi u svoje pripovijedanje vile kao drugarice Ličana na velebitskim proplancima i njihove zaštitnice. One predstavljaju njihovu povezanost sa zavičajnim krajolikom, pa ih Budak čak, na neki pobliže neodređen način, dovodi u vezu s dušama pokojnih predaka. Sve je to njegovo književno stvaralaštvo jer odudara od onoga što znamo o narodnom vjerovanju u vile. Sámo uvođenje motiva o vilama u to pripovijedanje također je Budakova literatura. Ono je snažno potaknuto dočaravanjem planinskoga svijeta velebitskih visina i proplanaka kao čarobnih i čudesnih. To su mu predjeli gdje se vile roče. Odatle i atribut *vilinska*. Ali *vrata* baš ničim u tom pripovijedanju nisu motivirana. O njima se ništa i ne kaže osim neizravnog opisa zemljišta i zaključka iz njega da je u utrobi planine vilama kuća na kojoj su ta *vrata*. Odatle se može zaključiti da je Budak saznao za taj toponim, isto kako je za nj saznao na terenu i Tomo Vinščak. I ne samo to, nego da je Budak poznavao i mjesto na koje se on odnosi ili bar njegov pouzdan opis. Da Tomo Vinščak nije saznao za taj toponim, moralo bi se računati i s mogućnošću da takvoga toponima na terenu i nema te da je Budak saznao za nj samo iz pripovijedanja i vjerovanja svojih starijih i zemljaka. Ovako je to mnogo manje vjerojatno.

*Vilinska vrata
nisu fikcija
nego zbiljski
toponim*

Mile Budak, dakako, nije bio terenski istraživač tradicijske kulture Ali je kao književni umjetnik, kako se razabire iz njegova djela, bio od

djetinjstva vrlo osjetljiv za pjesničke vrijednosti te predaje i za duhovno okruženje koje je ona stvarala. Ne može biti razložite sumnje da je od ranoga djetinjstva mnogo slušao pripovijedanja o vilama i da su ga se duboko doimala. Zato ono što je o njima napisao u svojem romanu *Bazalo*, kako god nije terenski zapis i stoga ne može kao vrelo imati jednaku vrijednost, opet, iako samo neizravno, svjedoči o autentičnoj usmenoj predaji. Ne može se stoga niti zanemariti kao vrelo.

Budak i vile

Vjervanje u vile jako je prošireno i dobro potvrđeno na prostoru između Lovinca i Svetoga Roka u južnoj Lici te Starigrada Paklenice u primorskom Podgorju. O tome donose vrijedne podatke terenski istraživači Matija Dronjić i Rosana Šimunović u članku objavljenom 2010. i Mirjana Trošelj u članku objavljenom 2011. To su dakle rezultati najnovijih terenskih istraživanja.

*Najnovija
terenska
istraživanja*

Vjervanja o vilama svugdje su prisutna i čvrsto su ukorijenjena u svijetu što stanuje s obje strane južnoga Velebita. Po tim vjervanjima vile su natprirodna ženska bića koja žive u pećinama po gori. To je Velebit. One su duhovna bića. Kad se materijaliziraju dobiju lik lijepih djevojaka duge plave kose što im pada do pola leđa. Obučene su u duge bijele haljine. Kad je koja djevojka osobito lijepa kažu za nju da je *vila nagorkinja*. Ali mogu se i dematerijalizirati. Tada odjednom nestanu i nitko ih više ne može vidjeti. Kraj lijepe i privlačive tjelesne pojave vile imaju i odbojnih životinjskih obilježja. Na nogama imaju kopita ili papke, a na glavi rošćice. Za vile ljudi govore da su im noge magareće, kozje ili kao u ovce. Vile lete. Imaju krila, a kad se kupaju odlažu ih skupa s haljinama. Kad mladić čobanin uzme tako odložena krila, vila ne može odletjeti sa svojim drugaricama, a mladić ju može ucijeniti da se uda za nj.

Vile

Ljudima su vile vrlo proturječne. Znaju biti prijateljski sklone i pomagati svojim natprirodnim silama. Liječe bolesti i daju snagu. Ali su i opasne i ljudima zloćudno škode. Čine da krepava stoka i da umiru djeca. Čine da dijete u kolijevci ne raste. Znaju tako prisiliti čovjeka da napusti svoj dom i odseli se u drugi kraj. U nekim prilikama otmilju ljude i djecu te ih zadržavaju kod sebe i do godinu dana. Tko je

*Vile su
ljudima
proturječne*

dulje bio s njima, vraća se poremećen i narušena zdravlja i ostaje tako do kraja života. Znaju se naći među ljudima, udati se za mladića i roditi mu dijete. No onda se vila ipak zaželi svojega slobodnog vilinskog života i vrati mu se. Nitko ju onda više ne vidi.

Vilinski život

Obnoć vile plešu u kolu na gori, po travnjacima položenim visoko. Od njihova plesa ostaje trag, utabani krug na livadi. Danju se kupaju u gorskim jezerima i drugim vodama u dubokim gorskim udolima. To ima i svoju konkretnu topografiju. Tako su u Starigradu i u Tribnju zabilježene dvije predaje u kojima se kaže da se na Malom Rujnu, ljetnome pasištu, diže *Vilin kuk*, na kojem po noći vile kolo vode, a pod njim je udol *Duboki* ili *Duboko*, gdje se po danu kupaju.¹

*Uzajamnost
odnosa ljudi
i vila*

Ljudi s obje strane južnoga Velebita do našeg su vremena sačuvali čvrstu vjeru u postojanje vila, u to da žive kraj njih i s njima, da one utječu na njihov život, prijateljski sklono ili neprijateljski zloćudno. To pak zavisi i od stava ljudi prema njima. Postoji dakle neprekidan suodnos i komunikacija s njima. Sve što je ovdje o tome ukratko naznačeno zasnovano je na rezultatima novijih istraživanja objavljenih u nedavnim publikacijama.²

Vilinska vrata

U kontekst tih vjerovanja potpuno se uklapa i toponim *Vilinska vrata*. On djeluje kao toponomastički element vilinske topografije, jednako onako kao i *Vilinski kuk* na Malom Rujnu. Za taj kuk se vjerovalo da vile na njem noću igraju kolo.

Od kazivača iz lovinačkoga kraja zapisana su dva lika mjesnoga imena koje se ovdje razmatra: *Vilenska vrata* i *Vilina vrata*. Kazivanja o njima zabilježena su na lokalitetima Lipšać i Sveti Rok, te u Vaganu.³ Tako se zove planinski predio na visovima južnoga Velebita. Iskusni mi planinar Josip Zanki kaže da je to kao stjenovit prijevoj obrastao šumom. Njegovim je imenom nazvan i ovaj naš projekt istraživanja i valoriziranja tradicijske kulture južnoga Velebita i njegovih ambijenata. Istim tim imenom naslovljen je i ovaj referat. To je ime vrlo dojmljivo i poetski mu je naboj snažan. Tu treba upozoriti na to da se

1 Trošelj, 2011, 361-362, predaje br. 11 i 12.

2 Dronjić – Šimunović, 2010, 299-305; Trošelj, 2011, 351-352 i 361-363, predaje br. 11-20.

3 Isto, 301.

Zankijev planinarski opis zemljišta koje se zove *Vilinska vrata* teško može uskladiti s Budakovim književničkim.

Vilinska vrata položena su na potezu od Svetoga Brda do Malog Alana. Tamo su *Dušice*. To je travnat zaravanak visoko u planini, pašnjak jugoistočno ispod *Svetoga Brda*. Pripovijeda se da kad je na Svetom Brdu nevrjeme i pucaju munje, na Dušicama iz vrtača proplamsavaju plamići. To da su duše pokojnika koje na drugom svijetu još nisu našle svoje mjesto. Druga je predaja da su Turci Udbinjani preko Dušica vodili djecu zarobljenu u Kotarima u Liku i dalje u Tursku. Majke su išle za njima do te livade i zazivale svoju djecu, svoje dušice. Mnogo je djece usput umiralo, mnoge su Turci tamo ubili, a ubijali su i majke koje bi za djecom htjele poći dalje. Odatle se taj pašnjak zove *Dušice*. A kazivač Dane Rončević iz Rovanijske kaže da vile, kad idu na zborovanje, prolaze kroz *Vilinska vrata*. Na *Dušicama* se sastaju, a onda plešu na *Vilenskom kuku*. Do tamo je daleko, pa valja pretpostaviti da lete na Malo Rujno gdje se diže njihov kuk. *Vilinska se vrata* tako potpuno uklapaju u vilinsku topografiju i toponomastiku južnog Velebita.

U vjerovanju toga kraja vile su mnoštvene. Skupno nastupaju kad na gorskoj visini plešu u kolu. Inače s ljudima stupaju u odnose pojedinačno, i tako pojedinačno im čine dobro ili nanose zlo. Kao natprirodna bića niskoga su ranga, daleko od božanskoga. No ako se sklop riječi *Vilinska vrata* kako je došao do nas u tom toponimu stavi u kontekst najdavnije usmene predaje tekstova i pođe tragom svetih pjesama naše pretkršćanske starine, ta se slika iznenada mijenja.

Najviše nam o tome govori jedan južnoslavenski pramen usmene predaje tekstova. Najbolje će tu biti poći od jedne crnogorske pjesme koju je još na samom početku velikoga vala interesa za usmeno pjesništvo i oduševljavanja njime zapisao i uvrstio u svoju zbirku Čubro Čojković⁴:

Град градила бијела вила
ни на небу ни на земљи,

Dušice

*Vile
mnoštvene,
natprirodna
bića niskoga
ranga*

*Vile kao
božanstvo*

⁴ Пјеванија црногорска и херцеговачка сабрана Чубром Чојковићем па и њим издана истим у Лајпцигу 1837, № 1.

Grad na grani
od oblaka

нег на грани од облака.
На граду су троја врата.
Једно врата од скерлета,
друго врата од бисера,
треће врата сухог злата.
Што су врата од скерлета,
на та вила шћер удава.
Што л' су врата од бисера,
на та вила жени сина.
Што су врата сухог злата,
на та вила сједи сама.
Вила гледа у облаке
ђе се муња с громом игра,
мила сестра су два брата,
а невјеста с два ђевера,
а то мило вили било.

Zlatna grana

Sasvim neočekivano tu sklop riječi *vilinska vrata* dobiva za nas nov i neslućeno bogat sadržaj. Vrata su vilinska, upravo vilina. To su vrata grada, vilina grada, grada koji je vila gradila. Ta su vrata utrojena. Svaka od trojih obilježena su po jednom skupocjenom tvari: skrletom, biserom i zlatom. Vrata što su *subog zlata* nedvojbeno su među utrojenim glavna i prvotna jer na njima vila *sjedi sama*. To su prava vrata od grada. A taj grad je na grani! Spomen *suboga* zlata naznačuje da je to suha grana pri suhom vrhu drveta svijeta. To je, kako je poznato, sjedište boga gromovnika.⁵ I doista, na vratima *subog zlata* vila sjedi i gleda *gdje se munja s gromom igra*. Tu smo kod gromovnika.

Subi vrh

Ali vrh drveta svijeta može biti suh i od toga što na njem raste biser.⁶ Biser je tako u ustrojstvu mitskog kazivanja funkcionalno jednakovrijedan zlatu. Razabire se jasno: i zlato je kao i vrata tu utrojeno. Imamo tako zlato, biser i skrlet. Po svem je tome vrh drveta suh. Na drugim je pak dvjema od utrojenih vrata svadba. Na onima od skrleta vila ženi sina, na onima od bisera udaje kćer. To su, naravno, gromovit sin i gromovita kći. Svadba jednoga i drugog istovremena je. A pri

5 Katičić, 2008a, 63-65, 80-81.

6 Isto, 43-44.

igri munje i groma spominju se, sasvim neočekivano, braća koja su i djeveri. To se, kazuje pjesma, sestra igra s braćom, a ujedno nevjesta s djeverima. Tu je ključno pitanje kada je sestra još i nevjesta, kada su braća još i djeveri. To je tako jedino ako se brat ženi sestrom. Tada je sestra i nevjesta, tada su joj ostala braća i djeveri. Odatle slijedi da su dvije svadbe na dvjema vratima zapravo jedna te ista. To je sveta svadba gromovnikova sina i kćeri koja u proljeće pokreće godišnju rodnost.⁷ Tako smo, sve zaobilazno, opet kod gromovnika. Grad na grani očito je Perunov.

Munja i grom

Sveti incest

Da je sjedište boga, nejestina oca, doista na grani, i to na suhoj, kazuje nam jedna jurjaška ophodnička pjesma⁸:

Suha grana

*Sve su kite oklenile, samo jedna ne,
ona nije oklenila kaj zelena nij'.
Na toj kiti sva gospoda i gospon Bog.*

Oni koji danas tako pjevaju razumiju to, dakako, kao da se pjeva o kršćanskom Bogu. Da to tako ne razumiju, ne bi to ni pjevali jer su dobri kršćani. Stoga se u tekstu ta riječ i piše velikim slovom. Ali bog na suhoj grani sigurno nije Bog Abrahamov, Jakovljevi-Izraelov, Mojsijev i Isusov. To je bog naše stare vjere. A *gospoda* okupljena kod njega prosci su njegove kćeri. To nam vrlo jasno govori pjesma iz Svete Jane kod Jastrebarskoga koja se na kraju ovoga referata, navodi u cijelosti. Riječ *gospoda* osobito je u njoj istaknuta kao posljednja.

*Gospoda
prosci*

Kad se sve to obuhvati jednim pogledom, stvar je jasna. Bijeloj vili u crnogorskoj pjesmi i vilama u narodnom vjerovanju južnoga Velebita zajednička je samo bijela haljina po kojoj je ono *bijela vila*. Ali po svem drugom ona je velika božica, ona je Majka. Njezin grad je na grani negdje visoko u nebeskom prostranstvu. Ona mu sjedi na vratima i gleda igru munje i groma. Dotle se odvija svadba njezine djece. Ona je domaćica Perunova grada. I tako velebitski toponim *Vilinska vrata* dobiva sasvim drugo značenje i drugu važnost nego ju ima u kontekstu do danas živih vjerovanja o gorskim vilama.

*Domaćica
Perunova
grada*

⁷ Katičić, 2010a, 169-190.

⁸ Huzjak, 1957, 17.

Текстовна подударност између велебитског топонима *Vilenska vrata* и *Vilina vrata* и црногорске pjesme у којој се казује: Град градила бијела вила / ни на небо ни на земљи, / нег на грани од облака. / На граду су троја врата. / ... / Што су врата сухог злата, / на та вила сједи сама uspostavljena је врло стара временска разина славenskoga обредног казивања митског садржаја које је, како се показује, дошло до нас у тим текстовима, предajним додуше, али нама савременим. *Vilinska vrata* нам сада приповиједaju савим другу приповијест него је излазак горских вила на зборовање. А и саме vile о каквима вјерује домаћи свијет на јужном Велебиту и многогдје другдје да их људи на шумским пропланцима сусрећу и да су им и пријатељски склоне и опасне, увијек некако непредвидљиве, показују да су one мноштвена и деградирана преоблика прадавнога лика велике бијеле божице, велике Мајке.

Црногорска pjesma која се ту навела из збирке Ћубре Ћојковића чврсто је интегрirана у усмену предају Црногорца. То показује варијанта коју је записао и објавио Вук Стефановић Караџић⁹:

Град градила бијела вила
ни на небо ни на земљу,
но на грану од облака.
На град гради троја врата:
Једна врата сва од злата,
друга врата од бисера,
трећа врата од шкерлета.
Што су врата суха злата,
на њих вила сина жени.
Што су врата од бисера,
на њих вила кћер удава.
Што су врата од шкерлета,
на њих вила сама сједи,
сама сједи погледује
ђе се муња с громом игра,
мила сестра су два брата,
а невјеста с два ђевера.
Муња грома надиграла,

*Друкчије
приповиједанје
о vilinskim
vratima*

*I opet grad
na grani*

9 СНП I, 1841, № 226.

мила сестра оба брата,
а невјеста два ђевера.

Ne može biti ni najmanje dvojbe da je to sasvim isti pramen usmene tekstovne predaje kao i u pjesmi iz Čojkovićeve zbirke. Tu se kazuje sasvim isto mitsko zbivanje. Razlike pak među tima dvjema varijantama jasno pokazuju što je u njima drugotno i stoga mlađa i slučajna prilagodba. U objema varijantama vila je bijela, u objema ona gradi grad, gradi ga na grani od oblaka, vrata su u objema utrojena i svaka od njih obilježena jednom skupocjenom tvari. Tu su to zlato, biser i skrlet. To su iste skupocjene tvari kao i u Čojkovićevoj varijanti.

U obje varijante vila sama sjedi na jednim od vratiju, sjedi i gleda kako se pred njom na nebu igra munja s gromom. To se munja kao sestra igra s dva svoja brata i kao nevjesta igra s dva svoja djevera. To je čvrsto ukorijenjeno u toj usmenoj tekstovnoj predaji i sve dotle ide potpuna podudarnost. Samo se u Karadžićevoj varijanti nadodaje da je u toj igri munja nadigrala groma. A prava razlika pokazuje se tek u tome koje je mitsko zbivanje pripisano kojim od tih trojih vrata. U Čojkovićevoj varijanti bijela vila ženi sina na vratima od bisera, a u Karadžićevoj na vratima od suhog zlata. U Čojkovićevoj varijanti ona udaje kćer na vratima od skerleta, a u Karadžićevoj na vratima od bisera. U Čojkovićevoj varijanti sama bijela vila sjedi na vratima od suhoga zlata i gleda na nebu igru munje s gromom, a u Karadžićevoj to isto je smješteno na vratima od skrleta. Tu se jasno razabire da je taj raspored skupocjenih tvari po vratima vilina grada u toj usmenoj tekstovnoj predaji mlađe dotjerivanje pri kojem je i u uskom crnogorskom krugu dolazilo do razrokih zahvata. Skrlet, biser i suho zlato različito su se raspoređivali po utrojenim vratima vilina grada i mitskim zbivanjima što se na svakima od njih odigravaju. Što je tu prvotno i kako je u obrednoj pjesmi bilo izvorno, besmisleno je i pokušavati reći.

U jednoj drugoj pjesmi koju je zapisao i uvrstio u svoju veliku zbirku također Vuk Karadžić¹⁰ pjeva se ovako:

*Čvrsta
jezgra dviju
varijanata
stare usmene
predaje*

*Munja
nadigrala
groma*

*Drukčiji
raspored
skupocjenih
tvari
i zbivanje
s trojim
vratima*

10 ЧПІ 1, № 235.

*Munja se
s gromom igra*

Oj, ђевојко, душо моја,
Што си тако једнолика
и у пасу танковита –
кан да с' сунцу косе плела,
а мјесецу дворе мела?
Ни сам сунцу косе плела,
ни мјесецу дворе мела
ван стајала и гледала
ђе се муња с громом игра.
Муња грома надиграла
двјема-трима јабукама
и четирма наранчама.

*Naranče
i jabuke*

Taj ulomak obredne pjesme o najsvetijim mitskim zbivanjima čvrsto je dakle ukorijenjen u usmenoj predaji iz duboke starine. Naranče tu nisu drugo nego zlatne jabuke, a one predstavljaju okrugle munje, najrazornije i najubojitije od svih.¹¹

Na pitanje o prvotnom obliku obrednoga kazivanja mita koje se tu otvorilo baca novo svjetlo hrvatska varijanta zapisana na otoku Šipanu u dubrovačkome arhipelagu¹². Ona glasi ovako:

*Grad
na krajku
od oblaka*

*Bijela vila grad gradila ni na nebu ni na zemlji,
bijela vila,
neg u krajku od oblaka. Na grad stavlja troja vrata,
na grad stavlja:
Jedna vrata sunca žarka, druga bijela od mjeseca,
druga bijela,
treća vrata suha zlata. Koja vrata od sunašca,
koja vrata,
na ta vila išetuje i niz more pogleduje,
i niz more:
koja vrata od mjeseca, na ta vila ženi sina,
na ta vila;
koja vrata suha zlata, na ta vila čer udava,
na ta vila.*

*Sunce, mjesec
i zlato*

¹¹ Katičić 2010a, 213-214, 217, 222.

¹² Hrvatske narodne pjesme, 1929, br. 219.

Nema dvojbe da je i to isti pramen usmene predaje kao u dvjema crnogorskim varijantama što su se tu upravo navodile.

No i odstupanja su u toj varijanti znatna. Tu nema ni riječi o igri munje s gromom. Podrazumijeva se tek da je svijet *u krajku od oblaka* gromovit. A utrojena vrata vilina grada nisu tu obilježena skupocjenim tvarima, nego nebeskim tijelima. I jedno i drugo nije nego nebeski sjaj. Od triju vrata vilina grada glavna su ona sunčeva jer na njih izlazi sama vila i gleda niz more. Na mjesječevim vratima vila ženi sina, a na zlatnima udaje kćer. A to što sama izlazi na sunčeva vrata u skladu je s onim što Rusi pjevaju u svojim kolednicama, novogodišnjim ophodnim pjesmama. U njima se susreće podroban opis Perunova dvora na gori.¹³ U tim se pjesmama gospodar toga dvora izjednačuje s mjesecom, njegova žena, gazdarica, sa suncem, a njegova djeca sa zvijezdama. Tako se u jednoj pjeva¹⁴:

У Ивана на дворе
да три терема стоят.
Как и светлой – от месяц –
сам Иван – от господин.
Красно солнышко –
то Паладьюшка его.
Часты звездочки –
его детушки.

– »U Ivana na dvoru / stoje tri visoke palače. / Kako je svijetli mjesec – / to je sam Ivan gospodin. / Prekrasno sunce – / to je njegova Paladija. / Guste zvijezdice / njegova su dječica.«

Tu je gospodar dvora na nebeskoj gori, a to je sam gromovnik Perun, u pjesmi krštenih ophodnika zakrabiljen kao običan gospodin Ivan. Ipak je on svijetao mjesec, njegova žena sunce, a njegova djeca zvijezde, a u njegovu dvoru stoje tri visoke palače. Po tome se jasno vidi da on ipak nije sasvim običan gazda Ivan.

*Mitska
zbivanja
na sunčevim,
mjesječevim
i zlatnim
vratima*

*Sunce je
gazdarica*

*Nije običan
gazda Ivan*

13 Katičić, 2008a, 99-103.

14 *Поэзия крестьянских праздников* 1970, 60, № 10.

*Dvor
na sedam
stupova*

Аутићичну чврстоћу те руске усмене предаје потврђује и друга коледарска pjesma¹⁵:

А Иванов двор
ни близко, ни далёко, –
ни близко ни далёко –
на семи столбах;
вокруг этого двора
тын серебряный стоит;
вокруг этого тына
всё шелкóвая трава;
на всякой тынянкé
по жемчужинке.
Во этом во тыну
стоит три терема,
стоит три терема,
златоверховые.
Во первом терему –
светел месяц,
во втором терему –
красно солнышко,
в третьем терему
часты звездочки.
Светел месяц –
то хозяин во дому,
красно солнышко –
то хозяйюшка,
часты звездочки –
малы деточки.

*Srebrn plot i
svilena trava*

*Tri palače
zlatna vrha*

*Mjesec
domaćin,
Sunce
domaćica
i zvijezde
dječica*

– »А Ivanov dvor / niti je blizu, niti je daleko, – / niti je blizu, niti je daleko – / na sedam stupova; / Uokrug toga dvora / srebrn je plot; / oko toga plota / sve svilena trava; / na svakom kolcu / u plotu po dragulj. / U tom plotu stoje / tri visoke palače, / stoje tri visoke palače / na vrhu zlatne. / U prvoj je visokoj palači – / svijetao mjesec, / u drugoj visokoj palači – / prekrasno sunašce, / u trećoj visokoj palači – / guste zvjezdice.

15 *Поэзия крестьянских праздников*, 1970, 55-57, № 6

/ Svijetao mjesec – / to je gazda u kući, / prekrasno sunašce – /
to je gazdarica, / guste zvjedice – / mala dječica.«

To je sasvim očito isti osobiti dvor, tek podrobnije i bogatije u opisu iskićen. I tu su u dvoru mjesec, sunce i zvijezde. Mjesec je i tu sam gazda Ivan. Njime je tu također zakrbuljen gromovnik Perun, gospodar dvora na nebeskoj gori.¹⁶ Sunce je gazdarica toga dvora, Ivanova supruga, a zvijezde su njihova djeca. U ruskoj predaji palača je nebeskoga dvora utrojena kao da gazda, gazdarica i njihova djeca, dakle mjesec, sunce i zvjezdano nebo, trebaju svako za se po palaču. A to što su te palače na vrhu zlatne, preoblikovana je tekstovna predaja o čudesnom drvetu svijeta kojemu je vrh od suhoga zlata. Na tom suhom vrhu ima bog Perun svoje sjedište.¹⁷

Da je gazdarica nebeskoga dvora sunce, kako pjevaju ruski novogodišnji ophodnici, baltoslavenska je predaja. O tome vrlo rječito svjedoči latvijska ženska pjesma, daina:¹⁸

*Kam ta muiža kalniņā,
Saule durvis virināja?
Kam ta māsa bāliņos?
Tai jau treji precīnieki.*

– »Čiji je taj vlasteoski dvor na gori, / Sunce je otvaralo i zatvaralo vrata? / Čija je ta sestra među braćom? / Ona ima tri prosca.«

Ta je daina zapravo obredna zagonetka, a odgonetka joj je mit-ski sadržaj. Tu je izričito govora o dvoru na gori, a Sunce kao ženski božanski lik javlja se na njegovim vratima, otvara ih i zatvara. Time što se spominju i vrata toga dvora, i to istom baltoslavenskom riječi *vārti*, uspostavlja se veza te baltičke i istočnoslavenske predaje s onom južnoslavenskom koja je došla do nas u varijantama iz Crne Gore i s otoka Šipana. Pokazuje se tako integriranija cjelina te baltoslavenske usmene tekstovne predaje. A to što je u latvijskoj daini

*Gazda Ivan
je Perun*

*Perun
na suhom
vrhu*

*Sunce
na vratima
dvora*

*Obredna
zagonetka*

*Vrata dvora
na gori*

16 Katičić, 2008a, 85-122.

17 Isto, 39-84.

18 Barons, 1992, br. 32945.

*Baltoslavenska
predaja*

Sunce kao ženski božanski lik na vratima dvora koji stoji na nebeskoj gori, pokazuje da hrvatska varijanta s otoka Šipana u kojoj bijela vila što je gradila grad *u kraju od oblaka*, pa se nedvojbeno može smatrati njegovom gazdaricom, time što ona u toj varijanti *išetuje na vrata od sunašca* čuva prvotniji sadržaj te tekstovne predaje, baltoslavenski, nego crnogorske u kojima vila gazdarica sjedi na vratima obilježenima proizvoljno izabranim skupocjenim tvarima: na vratima od suha zlata odnosno od skrleta. Jer prvotno je ta gazdarica sama Sunce.

*Gazdarica
dvora je Sunce*

Druga dva stiha latvijske daine donose još jednu obrednu zagonetku. Njezina se odgonetka odnosi na svadbu sestre okružene braćom. Nju prose prosci. Taj motiv prošnje čvrsto je ugrađen u slavensku tekstovnu predaju.¹⁹ Time se uspostavlja još jedna podudarnost između baltičke predaje i južnoslavenske koju nam predstavljaju dvije crnogorske varijante i jedna hrvatska s otoka Šipana. U njima se u vilinu gradu, upravo na njegovim vratima, udaje njezina kći. U ruskim op-hodničkim pjesmama pri opisu dvora na nebeskoj gori nema spomena o svadbi niti u naznaci. No kada se uzmu kao cjelina, južnoslavenska, istočnoslavenska i baltička usmena predaja tvore fragment jednoga cjelovitog pramena u kojem dolazi do nas komad baltoslavenskoga sakralnog pjesništva i govori nam o mitskim stanjima i odnosima.

Svadba kćeri

Tragovi usmene predaje baltoslavenskoga sakralnog pjesništva koji su se tako jasno ocrtali mogu se pratiti i dalje. Mnogo tu kazuje jedna op-hodnička pjesma turopoljskih jurjaša. U Donjoj Lomnici o Jurjevdanu oni u selu obilaze od dvora do dvora pjevajući uz ostalo i ovo²⁰:

*Tu nadelajte zelena Jurja – kirales!
Zelena Jurja, daleka puta – kirales!
I daleka puta, trudnoga hoda – kirales!
I kukuvačica zakukovala – kirales!
U jutro rano zelenom lugu – kirales!
Zelenom lugu na suvom drugu – kirales!
I stavite se vi mlade snašice – kirales!
Sve su djevojke zamуж otišle – kirales!*

¹⁹ Katičić, 2010a, 232-242.

²⁰ Huzjak, 1957, 4.

*Samo ostala Mara djevojka – kirales!
Mara djevojka po gradu šeće – kirales!
Po gradu šeće deverke budi – kirales!
Devet deverka, kaki brajenek – kirales!
Mara ima zlatnu jabuku – kirales!
Komu jabuka, komu djevojka – kirales!
Juri jabuka, Juri djevojka – kirales!*

Prijev *kirales* oponaša *Kyrie eleison* – »Gospodine smiluj se« u crkvenoj liturgiji i poziva se tako na njezin autoritet. To je svojevrsan obredni citat.

I tu je govora o *gradu* u vezi sa svadbom.²¹ A što tu riječ *grad* zapravo znači? U značenju u kojem ju mi i današnji pjevači i svi oko njih spontano razumijemo ona u kazivanju ophodničke pjesme ostaje nesklapna. Odgovor na pitanje koje se tu postavlja daje pjesma zapisana u selu Plešivica kraj Severina na Kupi²²:

Grad i svadba

*Mal mi je vertec ograjen,
pun mi je rožic nasajen.
Po njem se šeće Marica,
nju so se rože klanjale.
– »Kaj mi se, rože, klanjate?
Nimam vas komu tergati;
otac i mati prestari,
bratac i sestra premladi,
moj mi je dragi daleko,
preko dve gore visoke,
preko dva polja široka,
preko dve vode dumboke.«*

Tu je jasno rečeno. Riječ *grad* zapravo znači ono što je ogradom ograđeno. To je dakle *vertec ograjen*. Onda dobiva još i značenje utvrđene gradine, zbog bedema. I utvrda je svojevrsna ograda. Stoga je i naselje unutar zidina *grad*, pa onda naselje takvog tipa, bez obzira na utvrde, kako to ta riječ danas nama znači. I u ograđenom se vrtu o kojem pjeva ta pjesma šeće Marica, čezne za dragim, spominju se otac,

*Pravi smisao
vilinskih vrata*

21 Katičić 2010a, 128-131.

22 *Hrvatske narodne pjesme* 7, br. 37.

majka i braća. To je isti onaj grad koji je *gradila bijela vila* i u kojem, na njegovim vratima, ona *kćer udava*. Tu *vilinska vrata* počinju dobivati sasvim nov, neslućen i svoj pravi smisao.

Svadba kćeri velike bijele božice odvija se kod takvoga grada. Tamo u istoj svadbi velika bijela božica ženi sina i udaje kćer. O tome pjevaju turopoljski jurjaši u Stupniku, na samome zapadnom rubu Turopolja²³ ovo:

Kukuvačica zakukuvala – kirales!
Zelenom lugu na suhom drugu – kirales!
Aj, to ni bila kukuvačica – kirales!
To je bila mlada nevestica – kirales!
Nevestica po gradu se šeće – kirales!
Po gradu šeće deverke budi – kirales!
Devet deverkov koje brajenkov – kirales!
– »Stante se gore, devet deverkov – kirales!
Devet deverkov koje brajenkov – kirales!
Juraj je došiel, zelen naš Juraj – kirales!
Eto vam mene zelenom lugu – kirales!
Zelenom lugu na suhom drugu – kirales!«

*Devet
deverkov koje
brajenkov*

Ta božanska nevjesta, zagonetna u sjeni mladoga lišća, javlja se ljudima kao kukavica. Kada se ta ptica u proljeće u tek prolistaloj šumi javi svojim kukanjem najavljuje svadbu, svetu svadbu. Da se tu radi o prastaraj slavenskoj tradiciji pokazuje svadbena pjesma sa sjevera Rusije. Tamo nevjesta pjeva²⁴ ovako:

*Вы здоровте, сударь – кормилец – батюшко и родимая
матушка:
Услышали кукушку по кукованию, белую лебедушку по
кликанью,
а меня – то молодешеньку по зычну голосу.
Куковала –г оревала горька сирота от вечерней зорюшки
до утренней –
что жалела себя молодешеньку.*

*Nevjesta kuka
kao kukavica*

²³ Huzjak, 1957, 20.

²⁴ Ильинский, 1896, 226.

– »Budite zdravi, gospodaru, hranitelju, tatice i rođena mami-
ce: / začuli ste kukavicu po kukanju, bijelu labudicu po klik-
tanju, / a mene mlađahnu po zvučnom glasu. / Kukala sam,
tugovala gorka sirotica od večernje zore do jutarnje – / jer sam
žalila sebe mlađahnu.«

I tu je nevjesta kukavica. Ljudska svadba ponavlja božansku, svad-
bu sina i kćeri bijele vile, i od nje dobiva svoju svetost.

U sjevernoruskim svadbenim običajima to kukanje nevjeste steklo
je novo značenje kojega u turopoljskim ophodnim pjesmama nema.
Kao i kod nas, tako i u Rusa kukanje se može shvatiti kao jadikova-
nje. Tu nevjesta tuguje jer napušta roditeljski dom i od mamice ide
svekrvi.²⁵ Tako svaka nevjesta mora na svadbi vrlo glasno kukati i jadi-
kovati jer ako to ne čini dosta čujno i svima primjetljivo, to se smatra
velikom sramotom za njezine roditelje. Smatra se da time pokazuje
da joj kod njih nije bilo dobro i da rado odlazi u drugu obitelj. To je
poseban razvoj svojstven ruskom folkloru. No on nam pokazuje kako
je stara slavenska, upravo praslavenska, tradicija da na svadbi nevjesta
prvo nastupa kao kukavica i da kuka kao ta šumska ptica. A sve je to
na vratima *vilina grada*, na *vilinskim vratima* dakle.

Mnogo nam o toj tekstovnoj predaji kazuje pjesma iz zapadne
Ukrajine. Ona nas upravo zapanjuje svojom tekstovnom podudarno-
šću s opisom božanske svadbe u turopoljskim jurjaškim pjesmama,
kojemu po sadržaju svojega kazivanja i nije slična²⁶:

Пан Коколенский
по городу ходит,
челядоньку будит:
– »Вставай, челядонько,
город городити,
тернянком тернити.«

– »Gospodin Kokolenski / hodi po ograđenom povrtnjaku, /
budi čeljad: / – »Ustaj, čeljadi, / povrtnjak ograđivati, / trno-
vom granom plotiti.«

*Na svadbi
nevjesta prvo
nastupa kao
kukavica*

*Svadba na
vratima vilina
grada*

*Po gradu hodi
– čeljad budi*

25 Katičić, 2010a, 355-371.

26 Головацкий, 1878, 180–181. № 24.

*Praslavenska
davnina*

Uopće ne znamo tko je i tko bi imao biti gospodin Kokolenski. To nas mnogo i ne zanima, važno je da on *po gradu hodi* i *budi* svoju čeljad. Po tome je on u usmenoj tekstovnoj predaji dobio mjesto koje u turopoljskim ophodničkim pjesmama ima nevjesta. Koliko god je to groteskno i nama tu neobjašnjivo, potpuno je egzaktno dokazivo i po tome nedvojbeno. To je ista tekstovna predaja. Ista, samo u drugoj varijanti. To je pak vrlo izrazito svjedočanstvo o praslavenskoj davnini te usmene tekstovne predaje.

Grad graditi

Ako je time što *po gradu hodi* (по городу ходит) i *čeljad budi* (челядоньку будит) zagonetni gospodin Kokolenski u sklopu tekstovne predaje na mjestu *nevjeste* u jurjaškim ophodničkim pjesmama, time što poziva čeljad *grad graditi* (город городити) on je na mjestu *bijele vile*, njezine majke, velike božice. Sve to mi ne razumijemo, ali je nedvojbeno tako. Može se na temelju tekstovnih podudarnosti objektivno utvrditi. To je pak najbolji dokaz da smo doista naišli na trag svetih pjesama naše pretkršćanske starine. Nešto što nikako ne razumijemo ne može biti da smo izmislili. Dotle su nas pak dovela *Vilinska vrata*, toponim s podnebesja južnoga Velebita.

*Dvije
božanske
generacije*

Bijela vila i njezina kći koju ona udaje na vratima svojega grada dvije su generacije božanskih bića. U osobi zagonetnoga gospodina Kokolenskoga spajaju se i izjednačuju tako dvije generacije natprirodnih osoba. To se i inače dalo utvrditi u usmenoj tekstovnoj predaji ulomaka praslavenske sakralne poezije.²⁷

Bijeli grad

O *Vili* koja *gradi grad* pjeva se da je *bijela*. Sasvim je u skladu s time ako se i o tom *gradu* pjeva da je *bijel*, pa se takav i *bijeli*. To je onda vrlo izrazito u hrvatskoj pjesmi zabilježenoj u Svetoj Jani kod Jastrebarskoga²⁸:

*Beli se, beli, beli grad,
u njem mi konjci sigraju,
srebrne vuzde trgaju,
po devojku se spravljaju.
Devojka jim se plakala,*

²⁷ Katičić, 2010a, 126, 232-242.

²⁸ *Hrvatske narodne pjesme, kajkavske*, 1950, 94, br. 99.

*majka ju je tažila:
»Muči, pa muči, ćerćice,
tak su i mene vodili,
pak sam ti dobra doč'kala.
Devetim zetom punica,
devetim snaham svekrva,
pod svakom snahom mladi sin,
pod najmlajšom mlada ći,
za nju se biju Bišćani
i sva hrvatska gospoda.*

*Hrvatska
gospoda*

I to je grad u kojem majka *kćer udaje*. Baš o tome je tu riječ. A *bijeli se grad bijele vile*. U toj hrvatskoj pjesmi o *mladoj nevjesti* i njezinim proscima suparnicima, *svoj hrvatskoj gospodi*, obuhvaćene su tri generacije: majka, djeca i unučad. To je kao što u ukrajinskoj pjesmi gospodin Kokolenski prema strogim podudarnostima usmene tekstovne predaje drži mjesto i majke koja udaje kćer, dakle *bijele vile*, ali i same te kćeri, dakle *mlade nevjeste*.

*Tri božanske
generacije*

Svakako, sve je to jedan sklop usmene predaje tekstova prvotno obrednih koji kazuju isti mitski sadržaj o bijeloj vili koja na vratima bijeloga grada udaje svoju kćer. Dakako ženi i sina jer nju udaje za njega. Ali to treba znati, to je kao odgonetka obredne zagonetke. Tek time se ovladava obrednom silom. A sveti obred jest silan. Osobito nas to razgovijetno uče indijski brahmani koji su do vrhunca razvili tu istu indoeuropsku predaju, obrednu i usmenu tekstovnu.

*Bijela vila
u bijelom
gradu
udaje kćer
i ženi sina*

Da se pri tome doista radi o praslavenskoj tekstovnoj predaji dokazuju pjesme kakva je ova ruska²⁹:

Не мой—то свекор
по горóду ходить.
Розан, розан!
По горóду ходить,
конопельку сеить.

*Svekar
po gradu hodi,
konoplju sije*

»То, ето, мой svekar / по повртнјаку hodi. / Розан, розан! / По повртнјаку hodi, / коноплјицу сје.«

29 Великорус в своих песнях, обрядах, верованиях, сказках, легендах и т. п. 1898, № 1177.

I tu se javlja tekstovni sklop, na praslavenskoj glasovnoj razini: *po gordu hoditʹ*, tek nije *buditʹ*, nego je *sějjetʹ*, varijanta istoga tekstovnog obrasca. I to je tako, sasvim sigurno i nedvojbeno, bez obzira na to što mi to ne razumijemo, nego nam ostaje zagonetno i ne znamo, bar za sada, odakle tu *svekar* i *konoplja*. I jedno i drugo mogli bismo gonetati, ali nas to ovdje vodi predaleko. To što ne razumijemo, dokaz je pak, kako smo već rekli, da to nismo izmislili, nego nas je sam tekst doveo dotle. Ono što izmislimo uvijek razumijemo.

A da je u tekstovnoj predaji potekloj iz praslavenske prisutan i tekstovni sklop *po gordu hoditʹ*, ... *buditʹ*, to dokazuju ruske pjesme kakva je ova³⁰:

*Majčica
je hodila,
nevjeste budila*

А матушка ходитъ по новым сеньям,
невестушек – ластушек побуживаеъ:
– »Невестушки-ластушки, встанъте скорей!«

»А мамца ходи по novim predsobljima, / nevjestice-lastavice
budi: / – »Nevjestice-lastavice, ustanite brže!«

I tu ta koja *hodi* i *budi* nije kći, *mlada nevjestica*, nego je majka. I tu se prelazi od jedne generacije na drugu.³¹

To s ukrajinskom pjesmom o gospodinu Kokolenskom i ophodnim pjesmama turopoljskih jurjaša sasvim nedvojbeno dokazuje da je ishodište te usmene tekstovne predaje praslavensko. A svijet u koji nas ona uvodi nedvojbeno je mitski, bez obzira na to razumjeli mi to kazivanje ili ne. Mnogo toga ne znamo, tek nešto malo razabiremo. Nešto više naslućujemo i zato neumorno tražimo. Naći ćemo još mnogo, nikada sve što bismo htjeli naći. A do ovoga što se tu pokazalo dovela su nas čarobna velebitska *Vilinska vrata*.

30 Шейн, 1893, Великорусс № 852.

31 Katičić, 2010a, 124-126.